

дискредитують росію і мають своє драматургічне значення у розвитку історії, безумовно, вважаю втручанням у твір. Хоча після прокату в Україні на двох локальних онлайн-платформах вийшов фільм у режисерській версії, але, на жаль, у всьому світі поширюється тільки скорочена версія.

– В Україні не так і багато випускають воєнних драм, адже це жанр, що вимагає небаяжких зусиль. Чи хотіли б і надалі працювати в цьому жанрі?

– Цілком комфортно почуваю себе в цьому жанрі. Взагалі, мені імponує жанрове кіно з класичною драматургією та міцною структурою. Мені подобається, коли герой зрозумілий, його цілі є чіткими, а перешкоди складними.

– Які враження викликає у вас українська кінематографічна продукція, що б хотіли відзначити як якісне кіно? Які бачите тенденції?

– Приємно бачити, що нашій аудиторії подобаються українські фільми. Той факт, що анімаційний фільм «Мавка. Лісова пісня» перевершив усі можливі рекорди, – це колосальний успіх і гордість для всіх нас. Це приклад, який захочуть наслідувати. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало сильним поштовхом до суспільної українізації. Саме з відновленням самоідентифікації великої частини українців ми почали цінувати своє, українське: свою мову, свою історію, свою культуру. І, до речі, не тільки українці... завдяки фільмам художнім, документальним та анімаційним – про Україну частіше говорять за кордоном, позитивно відгукуються, а, отже, це працює на наш імідж. Кінематограф – це потужний інструмент поширення культури та наша візитівка на світовій арені. Кінематографістів потрібно підтримувати, створювати їм хороші умови праці. Після завершення війни буде дуже багато історій, про які варто розповісти світу. Виробництво не має призупинятися, професіонали повинні залишатися у кіноіндустрії і не втрачати «форму». Це мало б стати однією з пріоритетних та прогресивних національних програм, що стимулюватимуться державою. Україна має велику кількість талантів, різноманітність архітектури та чудовий і різноманітний природний ландшафт. У нас багато кінофахівців та акторів, які здатні конкурувати не тільки з європейськими, а й з американськими митцями. Ми справді маємо всі можливості бути однією з найуспішніших кінематографічних країн. Питання лиш у тому, що нам потрібно зробити, щоб такою країною стати.

– Над чим маєте намір працювати далі?

– На цей момент працюю над сценарієм до наступного фільму, отримав згоду на екранізацію від прототипа – Ярослава Мельника. Це історія про героя України, українського командира зенітної батареї «Бук-М1», який був одним з перших, хто дав бій російській авіації та крилатим ракетам в перші дні повномасштабного вторгнення. Вів нерівний бій з ворогом і завдав йому величезних втрат. У найскладніший момент зміг героїчно врятувати власний екіпаж та відновити бойову машину в польових умовах. Це дійсно дуже кінематографічна історія, для реалізації якої я в пошуках продюсера, який це подує, ймовірно в копродукції зі США, бо виробництво дороговартісне.

24 лютого 2024

Олександр Рябокрис: портрети борців за свободу України

Лариса Іванишина

Режисер-документаліст Олександр Рябокрис.
Фото Наталі Міняйло.

Олександр Рябокрис (н. 1952, Покровськ на Донеччині) – український режисер-документаліст, з 1994 до 2019 – співробітник редакції документальних фільмів у Національній телекомпанії України. Народився в сім'ї маркшейдера та бухгалтерки. Закінчив факультет АСУ Донецької політехніки, фах інженер-електронник, а через десять років – Санкт-Петербурзький державний університет кіно і телебачення за фахом телережисер. Серед найважливіших робіт фільми: «Сандармох», «Українці на Колимі», «Голгофа академіка Кравчука», «Людина волі» (про Михайла Сороку), «Війна Мирослава Симчича», «Вільне козацтво» (про визвольні змагання 1918–1922 рр. в Холодному Яру), «Сергій Корольов», «Відкриття неба» (про розвиток авіації в Україні), «Велика гра» (присвячений 100-річчю скаутського руху «Пласт»), «Григорій Тюнник. Доля», «Кенгір. 40 днів свободи».

«Для таких національних груп, як українці, де політичні, релігійні та культурні лідери залишаються критично важливими для виживання групи, особливо для збереження єдності та суспільних зв'язків, що об'єднують націю, їхнє знищення може бути дуже вагомим свідченням геноциду». Вейн Джордаш, королівський адвокат, керуючий партнер Global Rights Compliance.

Олександра Рябокриса можна назвати екранним літописцем, і це виправдано: досить глянути на статтю у Вікіпедії й побачити, скільки документальних фільмів на його рахунок, знятих з 2002 по 2019 роки. Всі ці роки тема істо-

ричної травми й пам'яті про невинних жертв сталінського тоталітаризму не зникала з планів українського телебачення, тому в режисера була можливість розповісти про тих, хто боровся за державну незалежність України. Для своїх фільмів він сам писав сценарії. Тобто це авторські роботи свідомого патріота України. Й така послідовність і відданість важливій темі вражають.

Його «Творці української державності» задумувалися як цикл. У найпершій роботі він зібрав авторитетних осіб – письменників і митців-шістдесятників: Євген Сверстюк, Іван Драч, Богдан Горинь, Галина Севрук – кожен з них творив в ім'я України, і кожен зазнав утисків. Зокрема, Іван Драч розповів про те, коли студентом десь 1962 року на політінформації згадав про розстріли страйкуючих робітників у Новочеркаську: його виключили з університету, а врятував Павло Загребельний – узяв на роботу в «Літературну Україну». До розповіді Галини Севрук, однієї з авторок розбитого в університеті ім. Т. Шевченка вітражу, режисер монтує коментар цієї події Олеса Гончара. Вона ж згадала про Клуб творчої молоді – й розгорнув цю розповідь його засновник – режисер Лесь Танюк.

Саме на стратегії різнобічної інформації, що посилює достовірність події і дозволяє розкрити її об'ємно, глибше зрозуміти, й буде О. Рябокрис свої фільми. Тиск інформації великий, тож він збільшує хронометраж. Його наступна робота (також 2002 року) про «Українську Гельсінську групу», що виникла з ініціативи письменника Миколи Руденка. В часи «застою» генсек КПРС Л. Брежнев підписав у Гельсінкі Міжнародну Декларацію про права людини. Микола Руденко легально організував в Україні Гельсінську групу. Його розповідь доповнював зрідка авторський текст, а переважно – учасники цієї групи, або, якщо йшлося про загиблих – Василя Стуса, Олексу Тихого і Юрія Литвина, – колишній політв'язень Василь Овсієнко. Навіть уже розгромлена Група не припинила своєї діяльності – з радянських концтаборів в'язні передавали на волю свої звернення.

Брежньєвське законодавство відзначилося новаторством: на відміну від сталінського періоду, в радянській юриспруденції вже не було «політичних» статей – усім незгодним, які викривали порушення прав людини в СРСР, були пов'язані з самвидавом, вироки виносили за статтями кримінального кодексу. Микола Руденко розповів, що вже випущений на волю Василь Стус написав йому у тюрму, що хоче до них приєднатися – після цього Стуса арештували повторно... Рябокрис зібрав чимало учасників тої групи – їхні спогади записали в першому корпусі Національного університету «Киево-Могилянська академія». Діяльність тих, хто боровся за права людей в СРСР і хто був за це покараний, розкрито у фільмі всебічно.

Далі О. Рябокрис розширює історичний простір і спрямовує увагу в минуле України, в трагічні часи сплюндрованого ХХ століття, аби розповісти про борців за державність України та видатних науковців – жертв сталінського режиму. Цей етап його творчості починається фільмом про геніального українського математика Михайла Кравчука. Погодьтеся: розповісти глядачеві, в чому велич ученого-математика, за-

вдання нелегке. Скористаємося телевізійною анотацією.

«Його математичними відкриттями та працями користується весь науковий світ. Але в Україні ім'я відомого вченого математика, свого земляка, знає лише обмежене коло людей.

Михайло Пилипович Кравчук народився у селі Човниці Волинської області. Навчався в Луцькій гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. У 1910 році майбутній учений зі світовим ім'ям вступив до Київського університету ім. Св. Володимира на фізико-математичний факультет. Педагоги одразу помітили його – через парадоксальність мислення. Академік Дмитро Граве, який створив алгебраїчну школу, давав молодому вченому чудові рекомендації. Після отримання звання приват-доцента Михайло Кравчук почав працювати і як математик-науковець, і як педагог. Він був учителем Архипа Люльки та Сергія Корольова, які своїми відкриттями прославилися на увесь світ.

9 червня 1929 р. на засіданні Ради Академії наук Михайла Кравчука було einstайно обрано дійсним членом ВУАН. Він став наймолодшим академіком – у віці 37 років.

Михайло Кравчук – автор понад 180 наукових робіт, з-поміж яких понад десяток монографій з різних галузей математики. Його наукові результати дістали міжнародне визнання. Серед них – і перший проект комп'ютера. Михайло Кравчук знав декілька мов і навіть створював український словник математичних термінів.

21 лютого 1938 року НКВС УРСР заарештував Кравчука. Суд, який тривав усього півгодини, виніс математикові вирок – 20 років ув'язнення та позбавлення політичних прав на 5 років за належність до української буржуазно-націоналістичної організації. 9 березня 1942 року Михайло Кравчук помер на Колимі, не доживши декількох місяців до свого 50-річчя.

У 1956 році Михайла Пилиповича було реабілітовано за відсутністю складу злочину, а в 1992 – поновлено у складі дійсних членів Академії наук України.

Уже в ХХІ ст. ЮНЕСКО внесла ім'я Михайла Кравчука до переліку найвизначніших осіб. У 2003 році на території Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» було відкрито перший пам'ятник всесвітньовідомому математикові Михайлові Кравчуку¹.

Мовою математики Кравчук вразив зарубіжних фахівців, отримав запрошення від різних університетів. Але це його не спокусило – він любив Україну. Слід сказати, що, окрім незначного числа людей, які знали геніального математика і згадували про нього, а також іконографії, фільм «Голгофа академіка Кравчука» побудований на дикторському тексті, й досить складному, бо не можна обійтися без назв його відкриттів у математиці, тож перед Олегом Комаровим, який озвучив фільм, було нелегке завдання – і слід віддати належне акторові, цей текст він подав максимально виразно. Та й навряд чи міг би режисер так предметно розповісти про вченого, якби в нього самого не було технічної освіти.

¹ Голгофа академіка Кравчука. 03.X.2012. <https://tv.suspilne.media/video/5413>. Дата доступу 25.02.2024.

Портрет геніального українського математика – героя фільму «Голгофа Михайла Кравчука». Режисер Олександр Рябокрис.

Останнє прижиттєве фото багаторічного в'язня ГУЛАГУ Михайла Сороки.

Розповіді про репресованих тоталітарним режимом стали для О. Рябокриса творчою місією – на конкретних фактах, без зайвої патетики він розкриває їхні трагедії. Сьогодні багато хто, в тому числі на Заході, усвідомлює, що зло російської радянської імперії сьогодні відродилося і повернулося, бо, на відміну від злочинів гітлерівського нацизму, не було покаране – цивілізований світ робив вигляд, що не було масових репресій і Голодомору. Тому, якщо такий Міжнародний суд відбудеться, фільми О. Рябокриса можуть стати там вагомим документом і свідченням. За кожним із них – серйозна інтелектуальна праця, ретельні дослідження, робота режисера-історика. Правда про жадливі дії сталінського режиму вимагає не просто констатації – злочинці мають бути покарані (навіть по смертно), бо такі злочини не мають терміну давності.

От хоча б фільм «Соловки» (2006). Разом з групою Рябокрис їде на далекий острів у Білому морі, детально подає його історію, розповідає про Спасо-Преображенський чоловічий монастир, заснований у XV столітті. Назву «Соловецька Україна» він не випадково дав одному із розділів, адже саме в підземеллях того монастиря провів останні роки свого життя кошовий Запорозького війська Петро Калнишевський. А вже з кінця 1920-х в Україні почалися сфабриковані процеси: 1928 року – Шахтинська справа, 1929 – процес СВУ, коли 45 відомих українських учених опинилися на лаві підсудних, 1930 – ліквідація Україн-

Михайло Сорока – автор гімну Кенгіру серед товаришів. Фото з фільму «Кенгір. Сорок днів свободи». Режисер Олександр Рябокрис, 2015.

ської автокефальної церкви. І далі, далі впродовж 1930-х років поповнення цього концтабору не припинялося – в'язнів кидали на лісоповали, а потім вони втілювали безумну ідею: їхніми силами споруджувався нікому не потрібний Біломорський канал. Автор фільму спирається на спогади тих, кому вдалося вижити, зокрема, Семена Підгайного. Він знаходить у Москві нащадків соловецьких в'язнів, зокрема, доньку Валер'яна Поліщука Лючину, а також Веніаміна Трофіменка, сина відомого мовознавця. Знаходить у Львові жінку з чималого роду Крушельницьких, які в 1920-х переїхали зі Львова до Харкова й були знищені, двоє з них – Іван і Тарас – потрапили на Соловки – на цю територію мук і відчаю. Для всіх українців, хто туди потрапляв, інкриміновано один злочин: український буржуазний націоналізм.

Логічним продовженням історії про «українські Соловки» був фільм «Сандармох» – про місце в Карелії, де розстріляли цвіт українського культурного відродження, де покояться Лесь Курбас, Микола Зеров, Валер'ян Підмогильний і тисячі інших замордованих.

В Україні документальне кіно практично не фінансується, й тільки завдяки ентузіазму окремих режисерів-патріотів з'являються важливі пізнавальні стрічки, як «Загадка Норильського повстання» та «Щаслива Настуня» Михайла Ткачука, удостоєні Національної премії ім. Тараса Шевченка. Не припиняв, завдяки фінансуванню українського телебачення, знімати і О. Рябокрис. 2015 року виходить його стрічка «Кенгір. Сорок днів свободи», де також, як і в Норильську, в'язням вдалося більше місяця тримати спротив проти охорони, аж доки не прибули танки. Цікаво, що твори цього режисера пов'язані між собою героями, й це не випадково. Бувало так, що при розповіді про одну людину розмотувався клубок інших історій. Львів'янин Михайло Сорока був унікальним в'язнем ГУЛАГу – він поєднав між собою неймовірно відстані й багатьох різних людей. Його арештовувала ще польська ефензива. Звіль-

нений був з приходом червоної армії і жив у Львові з дружиною, але недовго: 1940-го він і його дружина опинилися за ґратами вже з ласки НКВС, і Михайло Сорока так до кінця життя й не вийшов з в'язниці. Скрізь, де він бував, у в'язнів, які з ним спілкувалися, залишилися світлі враження. Бував і в Кенгірі («Степлаг», Казахстан). О. Рябокрис, знімаючи «Людину волі» про Михайла Сороку, зацікавився історією Кенгірського повстання. «Мене вразило, – розповідав режисер, – що в'язні табору, позбавлені всього, а не лише свободи вибору, знайшли в собі сили, щоб об'єднатися, вигнати охорону, організувати життя в таборі. Це неймовірно, але вони це зробили»². Повстання почалося на Великдень 1954 року, коли конвоїри автоматною чергою розстріляли колону з в'язнями. 13 чоловік були вбиті відразу, п'ятеро з 33 поранених померли потім у лікарні.

Повстали поставили перед владою низку вимог. Переговори тривали 40 днів, однак консенсусу так і не вдалося досягти. Тому 26 червня 1954 року влада зброєю придушила повстання. Щодо кількості жертв, то точну цифру встановити не вдалося. Різні дослідники наводять цифри від 200 до 700 чоловік. Кенгірське повстання стало одним з найяскравіших виразників кризи ГУЛАґу.

Ще були живі очевидці й учасники – люди переважно з Західної України: Львова, Івано-Франківська, Буковини. Їх режисер записував. Він розповів, що один зі свідків, Іван Ференчук, коли знімальна група до нього приїхала, дуже зрадив. Він сказав: «Я зрозумів, навіщо я ще живий. Я живий, щоб розповісти вам це».

Роком раніше, 2014-го, О. Рябокрис зняв двочастинну стрічку «Григор Тютюнник. Доля». Це був близький йому герой. Широко подано спогади про письменника його друзів. Зокрема, чимало розповів поет Петро Засенко, який став співавтором сценарію. Академік Іван Дзюба згадав епізод, коли після того, як його випустили з в'язниці, до нього прийшов Григор. У квартирі вони не говорили про арешт, а вже на вулиці Іван Михайлович звернувся до Григора з вибаченням, що написав покаянного листа, мовляв, винен. Григор відповів: «Цій вині вже триста років». Василь Шкляр також спілкувався з письменником: розповів, як йому вдалося, замінивши кілька слів, надрукувати «непрохідне» оповідання «Три зозулі з поклоном» в журналі «Ранок». У Григора, який рано залишився си-

Жіночий барак у концтаборі «Кенгір». Фото із фільму «Кенгір. Сорок днів свободи».

ротою, було дуже важке дитинство, і як у людини чесної, безмежно чутливої все життя було нелегким. У його житті тісно переплелися біографія і творчість.

Олександр Рябокрис – продуктивний митець, активний просвітитель і скромна людина. Його не лякали відстані – від Колими до Кенгіра, від Соловків до Сандармоху. Фільми його динамічні, насичені інформацією, вони тримають увагу. Але й вимагають максимальної уваги. Він уникає «балакаючих голів», вдається до розповідей очевидців, коли це продиктовано смисловою необхідністю. Його містку інформацію за кадром озвучують актори, що добре, адже їхнє професійне вміння подати текст допомагає глядачам включитися і сприймати інформацію. Фільми композиційно винахідливі, тому їх цікаво дивитися. А знайти посилання на них просто: відкрити у Вікіпедії статтю про режисера – в переліку знятих ним фільмів є посилання на них.

Держава ніяк не відзначила самовідданої праці митця. Зате він став лауреатом престижної премії ім. Василя Стуса. Цілком заслужено. Бо правильно сказано: кінематографіст-історик завжди потребуватиме мужності, щоб нести освіту співвітчизникам.

В нинішніх умовах, коли «проявлена війною суб'єктність, нове самоусвідомлення допомогло мільйонам українців краще відрізнити своє від чужого, рідне – від нав'язаного імперією»³, фільми О. Рябокриса потрібно показувати якнайширшій аудиторії.

² Міняйло Наталя. <http://player.digitald.com.ua/v/eH3UN3mZyhjf>. Дата доступу 15.02.2024.

³ Фраза Мирослави Барчук з анотації до фільму «Остання війна», 2023.